ПСИХОЛОГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

УДК 159.99:614.8
DOI https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.5/28

Корнієнко О.В.
кандидат психологічних наук, доцент

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ НА ПРИКЛАДІ «ПСИХОЛОГІЇ БЕЗПЕКИ»

Актуальність підготовки матеріалів цієї статті для обговорення серед фахівців рубрики журналу «Національна безпека та безпека життєдіяльності» не є випадковим окре мим етапом у багаторічній навчально-виховній та науково-педагогічній діяльності автора (1994–2021 років). Впродовж вказаного періоду викладалась відповідна ключова дисципліна «Безпека життєдіяльності» для студентів факультету психології КНУ імені Тараса Шев ченка, зокрема майбутніх психологів, соціологів, соціальних педагогів та соціальних працівників.

Автор брав участь у відповідних конференціях цього напряму та проводив відповідну дослід ницьку діяльність, продуктивним результатом чого стали опубліковані тези, статті, навчаль ний посібник та монографія. Автор також проходив навчання на курсах підвищення кваліфікації у профільних вузах; розглядав «Безпеку життєдіяльності» не тільки як навчальну дисципліну, а як міждисциплінарний науковий напрям, який потребує додаткових досліджень суміжних наук – загальної психології, вікової психології, клінічної психології, психодіагностики, психосоматич ного здоров'я учнівської та студентської молоді; приділяв значну увагу проведенню емпірич них досліджень з застосуванням чотирьох блоків психодіагностичних методик студентської молоді. Всього продіагностовано за 2006–2009 н/р 375 студенток, 311 студентів (психоло гів, соціологів, соціальних педагогів, військових психологів, радіофізиків) та 163 студенти, які проходили диспансеризацію у студентській поліклініці. За період 2010–2015 років було обстежено 1 147 студентів. Таким чином, загальна кількість студентів, які пройшли комплексні індивідуально-психодіагностичні тестування, налічувала 1 996 осіб. Аналіз публі кацій вітчизняних та зарубіжних фахівців виявив важливий напрям досліджень в загальній структурі безпеки життєдіяльності – психологія безпеки особистості. Наступні розділи статті поетапно розкриють взаємодоповненість актуальних феноменів безпеки життєді яльності та психології безпеки особистості повсякденного життя громадян України. Вклю чений детальний аналіз обговорення складних питань з посиланням на публікації науковців. ***Ключові слова:*** *безпека життєдіяльності, психологія, психодіагностика особистості.*

Постановка проблеми. Науково-прикладний інтерес автора статті був пов'язаний з пізнаваль ною активністю науковця та пропозицією підго тувати текст статті до фахового наукового жур налу «Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського» відповідної рубрики «Психологія національної безпеки та безпеки життєдіяльності». З урахуванням деся тирічного досвіду викладання дисципліни «Без пека життєдіяльності» на факультеті психології, аналізу публікацій фахівців суміжних дисциплін з 1994 року виникла необхідність переоцінки зна чення цієї дисципліни, наукового напряму і під готовки монографії «Безпека життєдіяльності та підтримання психосоматичного здоров'я молоді» [1]. У монографії розглянуто проблему безпеки життєдіяльності та підтримання психосоматич ного здоров'я молоді з позиції взаємозв'язку міждисциплінарних підходів, а саме медико-пси хологічного, філософсько-психологічного, соці ально-педагогічного, медико-демографічного,

теоретико-методологічного й емпіричного аналізу. Наведені історичні довідки про відомих лікарів філософів, психологів та психіатрів різних часів та народів. Подано власну концепцію автора щодо питань пропедевтики та підтримання психосома-

тичного здоров'я молоді з урахуванням останніх розробок провідних українських і західних нау ковців. Проаналізовано психофізичні складники безпеки життєдіяльності та підтримання психо соматичного здоров'я молоді, а також фактори ризику для здоров'я дітей та молоді, зумовлені способом життя, зокрема: паління, вживання нар котиків, безладне сексуальне життя, наслідком чого є ВІЛ-інфікування та захворювання та СНІД. Окреслено шляхи підтримання здоров'я украї нського народу на сучасному етапі, а саме зазна чено про впровадження ідеології здоров'я як пер шочергове завдання державної політики. **Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Об'єктом дослідження психології безпеки є різні види предметної діяльності людини, пов'язані з небезпекою, а також суспільство, великі та малі групи, індивіди [2, с. 65–69].

Предметом дослідження цього напряму є: пси хологічні процеси, які породжуються діяльністю, впливаючи на її безпеку; психічні стани людини, що позначаються на безпеці її діяльності; власти вості особистості, які відображаються на безпеці діяльності.

Методи роботи фахівців з психології безпеки частково збігаються з методами соціально-пси хологічного дослідження – це система операцій, процедур, прийомів, встановлення соціально психологічних фактів, їх систематизація та засоби аналізу, тактика дослідження.

Професійні вимоги до спеціаліста з психоло гії безпеки можливо виділити у такі групи: 1. Професійна поведінка – дії, які викону ються психологом, специфічні дії під час взаємо дії з оточуючими.

2. Здатність професійно взаємодіяти з соці альними системами (суспільство, малі та великі групи, індивіди), допомога у здійсненні пошуку негативних тенденцій у соціальних системах.

3. Проведення моніторингу – систематичне відслідковування поточного стану та прогнозу вання можливих змін у системі безпеки методами та технологіями, напрацьованими в психології, заняття просвітництвом, наприклад, участь у телевізійних програмах, публікації в ЗМІ.

4. Консультації з питань психологічної безпеки. Відповідно до теорії А. Маслоу потреба в без пеці є однією з базових людських потреб. Здава лося б, інстинкт самозбереження повинен повністю виключити будь-яку можливість нанесення випад кової чи усвідомленої шкоди організму, але психо логічний механізм безпеки складно влаштований та далеко не до кінця вивчений. Психологи ще не можуть надати відповіді на багато питань, у тому числі на питання: чому людина свідомо ризикує своїм здоров'ям, а інколи і життям?

Є. Фром, розвиваючи «гуманістичний психоа наліз», говорив про те, що небачена свобода від жорстоких соціальних, політичних, економічних та релігійних обмежень вимагала компенсації у вигляді почуття безпеки та почуття приналежності до соціуму. Він вважав, що ця прірва між свобо дою та безпекою стала причиною безпрецедент них труднощів у людському існуванні. К. Хорні у своїй соціокультурній теорії особистості виділяла дві потреби дитинства: потребу у задоволенні та потребу в безпеці [3, с. 535][1].

У вітчизняній психології поняття «психо логічна безпека» починає використовуватися у зв'язку з професійною діяльністю людей у пред метній сфері в кінці 70-х на початку 80-х років у зв'язку з інтенсивним розвитком промислової соціальної психології. В працях А.Г .Асмолова, І.Я. Бойко, К.М. Гуревич, В.П. Зінченко, А.Е. Клі мова, Б.Ф. Ломова, А.В. Карпова, М.А. Котіка, О.Н. Носкова, Д.А. Ошаніна, В.Д. Шадрікова та інших розглядалися і психологічні питання без пеки з метою забезпечення профілактики нещас них випадків на виробництві у напряму психоло гії праці та інженерної психології.

Питаннями психології безпеки в сучасних умо вах займаються вчені И.В. Абакумова, И.А. Баєва, С.А. Богомаз, П.Н. Єрмаков, Ю.П. Зінченко, Т.М. Краснянська, Н.А. Лизь, А.В. Непомнящий, Т.В. Ексакусто та інші.

Необхідно також відзначити опубліковані навчальні посібники на тему «Психологія без пеки» [4, с. 84; 5, с. 276]. Перспективним для обговорення слід вважати колективну працю спів робітників Єреванського Державного Універси тету на тему «Психологічна безпека особистості в системі "людина – транспорт"» [6, с. 84]. Пред ставлена науково-дослідницька праця включає в себе дані теоретичних та експериментальних

досліджень, проведених у межах базової тема тики «Психологічна безпека особистості в сис темі “пасажир – транспорт“ в НІЛ психології осо бистості та професійної діяльності ЕГУ». Автор зазначає: «Клінічні дані свідчать, що недотри мання умов особистої/чи групової безпеки самим негативним чином відбивається на психологіч ному розвитку та психологічному здоров’ї індиві дуума і соціуму» [7, с. 48–53].

За даними деяких вітчизняних авторів, за показниками психічного та духовного здоров’я

[1] Хьелл Л.,Зиглер Д. Теории личности: основные положения, исследования и применение .СПб.: Питер Пресс,1997. 535с.

сучасне суспільство знаходиться на достатньо низькому рівні. Як справедливо зазначає автор, «для більшості населення воно характеризується перш за все втратою життєвих перспектив, надій та віри у майбутнє, втратою смислу життя, відчут тям нездатності переборювати життєві труднощі, почуттям відчаю, депресивності та безсвідомим нехтуванням життям та здоров’ям, психологіч ною готовністю до психічного зараження та наві юваності» [8, с. 30–44].

Безпечна поведінка особистості є основою усіх інших видів безпеки, оскільки робота соціальних організацій та спеціальних служб, які забезпе чують безпеку, не може бути ефективною, якщо сама людина не приділяє цьому відповідної уваги.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити сутність факторів безпеки особистості; дослідити походження поняття «безпека» в енциклопедіях, довідниках-словниках, джерелах інтернет-ресур сів; окреслити перспективи дослідження психо логічної безпеки як галузі психологічної науки, пов’язаної з різними аспектами безпеки життєді яльності та професійної діяльності людини.

Виклад основного матеріалу. ***Безпека осо бистості визначає три фактори:***

1. Людський фактор – це різні реакції людини на небезпеку.

2. Фактор середовища – традиційно розділя ється на фізичне та соціальне.

3. У соціальному середовищі своєю чергою виділяють макро- та мікросоціальний фактор. До макросоціального фактору належать демо графічний, економічний та інші чинники, які впливають на людину, до мікросоціального – її безпосереднє оточення (сім’я, референтна та професійна група тощо).

Рівень захищеності залежить від міри кон структивності та активності поведінки та діяль ності людини. При цьому важливою умовою конструктивної поведінки виступає адекватна соціалізація інстинктів, потреб та мотивів діяль ності, задоволення потреб людини соціально при йнятним способом.

Таким чином, у кожній сфері активності людини є ризики, зумовлені як об’єктивними, так і суб’єктивними факторами. Психологія без пеки покликана вивчати характер впливу та склад цих факторів з метою нейтралізації чи мінімізації можливих ризиків.

Зокрема, С.А. Панарин та А.Б. Есимова зазна чають: «Безпека набула у світовій політичній свідомості статусу загальноприйнятої цінності та норми і водночас залишається джерелом роз біжностей як у теоретичному, так і практичному плані» [9, с. 32].

Феномен безпеки набуває великої значущості, а його вивчення стає одним з важливих напрямів досліджень не тільки для економіки, політики, антропології, але перш за все для психології. Інші фахівці відмічають: «Термін “безпека“ в науко вій літературі – це досить багатогранне поняття. Інколи безпеку розглядають як мету, інколи – як концепцію, інколи – як наукову програму чи наукову дисципліну» [10, с. 143–147]. Виникає потреба в певній систематизації накопиченого знання та уніфікації понятійного апарату.

Відповідно до словника С.І. Ожегова без пека – це стан, за якого не загрожує небезпека. Синонімами слова «безпека» є слова «надійність», «захищеність», «стійкість», «збереженість», «нео бразливість», «нешкідливість» [11].

В енциклопедичному словнику Ф.А. Брокгауза та І.А. Ефрона безпека характеризується як голо вна запорука людського розвитку. Відсутність без пеки особистості та власності рівносильно відсут ності будь-якого зв’язку між зусиллями людини та досягненнями цілей. Це означає невідомість, чи дістануться продукти тому, хто їх виробляє, чи буде людина завтра користуватися тим, що збері гає сьогодні. Це означає, що праця та ощадливість не призводять до набуття, а ведуть до насильства. Коли немає гарантій для недоторканності осо бистості та власності, все майно, честь, свобода та саме життя знаходяться у владі сильного. Збе регти те, що виробив, може тільки той, хто має великі сили захищати своє майно, на відміну від інших, які віддають перевагу хижацькій праці та корисній діяльності [12]

Відповідно до психологічної енциклопедії без пека – це відчуття довіри, неушкодженості, від сутності страху чи тривоги, особливо щодо задо воленості теперішніх (та майбутніх) потреб.

У словнику російської ідіоматики прикладами ідіоматичної сполучуваності зі словом «безпека» є «абсолютна безпека», «висока безпека», «повна безпека» [13]

Дані Національного корпусу російської мови дозволяють побачити ступінь затребуваності феномена безпека за останні 100 років [14]. Додатково включаємо рис. № 1 для представлення даних досліджень у візуальному форматі.

Як видно з рис. 1, динаміка частотності «без пеки» в російській мові з 2000 року різко збіль шується.

За результатами сучасних досліджень, безпека у буденній свідомості утворює зону безпечного світу, деякої спільноти, де респон денти відчувають себе захищеними, не очікуючи шкоди від оточуючих, у результаті чого вони відчувають пози тивні емоції. Вважаємо доцільним включити рис. 2 «Феномен безпеки у буденній свідомості» [15, с. 107–190].

Рис. 1. Ступінь затребуваності феномена «безпека» за останні 100 років

Психологія безпеки – новий напрям у психологічній науці, в якому одночасно співіснують багато погля дів, кожний з яких диктує свою логіку постановки проблем, інтерпретації оточуючого світу, методологію дослі дження. Психологія безпеки виконує у багатьох випадках сполучну роль між різними дисциплінами. Зокрема, безпека закладена у кожному об'єкті генетично (імунітет, інстинкт самозбереження, захисні сили організму тощо). Водночас багато загроз є рукотворними та стосу ються тих форм нашої дійсності, виникнення яких є результатом людської діяльності.

Протягом достатньо тривалого періоду в історії психології людину характеризували як суб'єкта діяльності. У результаті цього перше визначення психології безпеки з'явилось у межах психології праці та інженерної психології та було сформульовано М.А. Котиком у 1987 році. Психо логія безпеки була покликана забезпечувати про філактику нещасних випадків на виробництві та вивчати їх причини.

До кінця XX століття смислове наповнення терміна «психологічна безпека» стало розширю ватися, включаючи у себе розуміння особистості як особливої цінності, унікальної сутності, здат ної регулювати та організовувати свій життєвий шлях, одночасно виступаючи не тільки як суб'єкт безпеки, але і як суб'єкт життя.

Безпека стала розглядатися як мобілізатор ресурсів людської психіки в екстремальних ситу аціях. В умовах невизначеності та нестабільності як умови психологічної безпеки стали розглядати такі параметри, як якість життя, душевна рівно вага та розвиток, впевненість у майбутньому, жит тєстійкість тощо**.**

Одночасно з цим для психологічної безпеки людини стали висуватися певні вимоги до сус пільства, у якому вона живе, як-от:

– можливість життя у безпечних для здоров'я умовах;

– наявність ефективного медичного обслуго вування;

– створення реальних можливостей для задово лення природних та соціальних потреб громадян;

Рис. 2. «Феномен безпеки у буденній свідомості»

− підстави для впевненості у майбутньому; − стан суспільства, який не сприяє пору шенню цілісності соціальних суб'єктів, адаптова ності їх функціонування та розвитку;

− суспільство, де людина відчуває себе захи щеною.

Водночас психологічна безпека – це специ фічна міра стабільності психічного стану людини, яка у багатьох випадках визначає особливості реагування людей на різні травматичні ситуації, з якими неминуче стикається кожна людина протя гом життя: зовнішні труднощі, хвороби, проблеми з керівництвом, конфлікти, зміна умов життя, зміна місця роботи тощо.

Таким чином, психологія безпеки – це галузь психології, яка вивчає психологічні закономір ності життя та діяльності людини, пов'язані з забезпеченням безпечного існування та розвитку.

Висновки. Проведений аналіз наукової літера тури показав, що у вітчизняній психології поняття безпеки та загрози не було предметом самостій ного психологічного дослідження. Українські

науковці вивчали інформаційну безпеку, пси хологічні та психофізіологічні аспекти безпеки праці, життєдіяльності людини та особистої без пеки, безпеки та підтримання психосоматичного здоров'я (В.М. Богуш, І.П. Пістун, О.В. Корні єнко, Ю.В. Кіт, М.К. Хобзей, Г.В. Сітін, Н. Семе нів, О.К. Юдін).

Вивченням психологічної безпеки особистості, пов'язаної з різними аспектами життєдіяльності та професійної діяльності людини, займалися і зарубіжні вчені (R. Abramovitz, A. Edmonson, H.-T. Chang, A.T. Lee, T. Leathy, K. Sarafyan, M. Seager, P.M. Senge, C. Willing та інші).

Отже, аналіз наукових публікацій свідчить про те, що в них не повною мірою розкриті всі аспекти небезпек і загроз для психологічної без пеки людини. Залишається невивченим питання, яким чином небезпеки і загрози впливають на піз навальну, вольову, емоційну і мотиваційну сфери особистості, її поведінку тощо.

Список літератури:

1. Корнієнко О.В. Безпека життєдіяльності та підтримання психосоматичного здоров'я молоді : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 264 с. 2. Баева И.А. Психология безопасности: история, становление, перспективы. *Национальный психологи ческий журнал*. 2007. № 1(2). С. 65–69.

3. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности: основные положения, исследования и применение. Санкт-Петербург : Питер Пресс, 1997. 535 с.

4. Марчукова С.Ф. Психология безопасности : учеб. пособие. Иркутск : Изд-во БГУ, 2016. 84 с. 5. Психология безопасности: учеб. пособие для академического бакалавриата / А.И. Донцов, Ю.П. Зинченко, О.Ю. Зотова, Е.Б. Перелыгина. Москва : Издательство Юрайт, 2016. 276 с. 6. Психологическая безопасность личности в системе человек-транспорт / Р.В. Агузумцян, В.Р. Папоян, А.С. Галстян, Е.Б. Мурадян, Д.Ю. Саргсян. Ереван : Изд-во ЕДУ, 2017. 84 с.

7. Войкунский А.Е. Информационная безопасность: психологические аспекты. *Национальный психо логический журнал*. 2010. 1(3). С. 48–53.

8. Соснин В.А. Круглый стол «Психология о терроризме». *Психологический журнал*.1995. № 4. С. 30–44. 9. Панарин С.А., Есимова А.Б. Дискурсивный анализ безопасности: дефиниция как элемент культуры. *Безопасность как ценность и норма: опыт разных эпох и культур*: материалы Междунар. семинара, г. Суздаль, 15–17 ноября 2011г./ отв. ред. С. Панарин. Санкт-Петербург : Интерсоцис, 2012. С. 32. 10. Спиридонова Е.А., Павленкович С.С. Специфика деятельностного подхода по курсу «Основы без опасности жизни». *Профессиональная подготовка будущих учителей: проблемы, опыт, перспективы* :

Сб. научн. ст. Саратов: ИЦ «Наука», 2012. С. 143–147.

11. Словарь русских синонимов. URL: http//www.classes.ru/all-russian/Russian-dictionary-synonyms term-2915.html.

12. Брокгауз Ф.А., Ефорон И.А. Энциклопедический словарь. Санкт-Петербург : Брокгауз-Ефрон, 1890–1907. URL: http://www.enc-dic.com/brokgause/Bezopasnost-32938.html

13. Словарь русской идиоматики. URL: http://www.dict.ruslang.ru/magn.php

14. Національний корпус російської мови функціонує в Інтернеті з 2003 року та у даний момент включає самі різні російські тексти загальним обсягом 140 млн. словосполучень. Національний корпус російської мови, як і національні корпуси інших мов, мають дві важливі особливості. По-перше, він представлений та збалансований, тобто, включає усі типи письмових текстів, представлених у даній мові (художні різних жанрів, публіцистичні, начальні, наукові, ділові, розмовні, діалектні та т.п.) та усі ці тексти входять в корпус по можливості пропорційно їх частці у мові відповідного періоду. По-друге, корпус включає особливу додат

кову інформацію про властивості текстів, які входять до нього (так звану розмітку, чи анотацію). 15. Зотова О.Ю. Психологическое состояние современной России. Москва : ОПТИМ ГРУППБ 2012. С. 107-190.

Korniyenko O.V. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF LIFE SAFETY ON THE EXAMPLE OF "SAFETY PSYCHOLOGY"

The urgency of preparing the article's materials for discussion among specialists of journal heading "National safety and security of Life" is not an accidental separate stage in the long-term educational and scientific-pedagogical activities of the author (1994–2021). During this period, the relevant key discipline "Life Safety" was taught to students of psychologists, sociologists, social educators and social workers of the Psychological Faculty of Taras Shevchenko National University.

The author took part in relevant conferences in this field with a productive result of published abstracts, articles, textbooks, monographs, was trained in advanced training courses in specialized universities. He considered "Life Safety" not only as an academic discipline, but as an interdisciplinary scientific field that

requires additional research in related sciences of general psychology, age psychology, clinical psychology, psychodiagnostics, psychosomatic health of students. Paid considerable attention to conducting empirical research using four blocks of psychodiagnostic methods of student youth. A total of 375/311 female/male students, sociologists, social pedagogues, military psychologists, radiophysicists, and 163 students who underwent medical examination at the student polyclinic have been diagnosed for the period 2006–2009 years. During the period 2010–2015 years 1147 students were surveyed. Thus, the total number of students who underwent comprehensive individual-psychodiagnostic studies was 1996 subjects. The analysis of publications of national and foreign experts revealed an important field of research "psychology of personal security" in the overall structure of life safety. The following sections of the article will gradually reveal the complementarity of current phenomena of "safety of life" and "psychology of personal safety" in everyday life of Ukrainian citizens. A detailed analysis of complex issues discussion with reference to the published works of scientists is included.

Key words: *life safety, psychology, personality psychodiagnostics.*